

[Erdélyi Magyar Adatbank]

LÖVÉTEI HELYTÖRTÉNETI FÜZETEK 5.

Mihály János

A LÖVÉTEI VASKŐBÁNYÁSZAT RÖVID TÖRTÉNETE

Udvarhelyszék Kulturális Egyesület
Székelyudvarhely, 2008.

A kiadvány a Select Metleplast Kft.
támogatásával jelent meg.

Borító: Mihály János

Színes fotó: Egyed József

Román fordítás: Hermann Gusztáv Mihály

Angol fordítás: Jakab Ágnes

Olvasószerkesztő: Kolumbán Zsuzsánna

Korrektúra: P. Buzogány Árpád

Az archív képet feldolgozták: Balázs Ödön és ifj. Lázár Imre

Nyomdai előkészítés: Pro-Print Kiadó Kft., Csíkszereda

Nyomdai munkálatok: TIPOGRAPHIC, Csíkszereda

ISBN 978-973-1879-07-9

© Mihály János

Minden jog fenntartva!

A ***Lövétei Helytörténeti Füzetek*** sorozatban eddig
megjelent:

1. Mihály János: *A lövétei Kisboldogasszony plébániatemplom*
2. Mihály János: *Kirulyfürdő és környéke*
3. Mihály János: *Lövéte 1848–1849-ben*
4. Mihály János: *Ábel a lövétei rengetegben*

(A kiadványokra vonatkozóan további információk találhatóak
a www.lovete.ro honlapon)

Bevezető

Kedves Olvasó!

*Mindazt, mit a föld mélye rejt,
amit merész kezével fejt,
vés a vájár, csillén szalaszt
napfénytelen ott lent, mindazt
dúsan sosem ontja bánya,
föld anyánknak ő a lánya:
drága áron adja kincsét –
kívánj nekünk jó szerencsét.*

A székelyföldi vaskőbányászat múltjáról szűkös ismeretekkel rendelkezünk, annak ellenére, hogy a vidék vasérclelőhelyeire már korán felfigyelt a tudomány. Nem nagyszámú, de alapvető tanulmányok, írások születtek ebben a témában, egészen a legutóbbi időkhöz. Lövete község (Hargita megye) nagy kiterjedésű határának vasérclelőhelyeit is régtől fogva számon tartja a szakirodalom.

Egyes szerzők szerint a vasbányászatnak valószínűleg évszázadokra, sőt évezredekre visszanyúló múltja van itt. A vastartalmú kőzetek (limonit és sziderit) egykor művelés alatt lévő lelőhelyeinek nagyobb része Lövététől északra, a Kis-Homoród szűk völgyében található. A természetnek „csaknem minden javaival”, első sorban borvízforrásokkal gazdagon megáldott, mintegy 4-5 kilométernyi völgyet a vidék XIX. századi romantikus helytörténetírója, Jánosfalvi Sándor István egyenesen *Hámor-völgynek* nevezte, az ő idejében itt működő vasverető műhelyekről, hámorokról, amelyekben a kibányászott lövétei vaskövet dolgozták fel. A vasbányák környékét, ahol a XVIII-XIX. század folyamán felépült néhány szerény bányászház, illetve felügyelői lakás, a hegyek oldalába vajt lyukakról *Rókavárosnak* (ma Lövetebánya, románul: Minele Lueta) nevezték el a lövéteiek. De nem kizárólag e kis központi bányakolónián, bányatelepen, hanem kisebb-nagyobb megszakításokkal a község más határrészein, a Vargyas- és Tolvajos-patakok völgyé-

ben, illetve ezek mellékvölgyeiben (Kirulyfürdő közelében) is folyt bányaművelés a XVIII. század második felétől egészen a XX. századig.

Jelen írásom – az általam felkutatott források, az eddig nyomtatásban megjelent szakirodalom, elsősorban Vajda Lajos: *A szentkeresztbányai vasgyártás története* című könyvének, valamint a 2004-ben nyomdafestéket látott *Vasművesség a Kis-Homoród völgyében a kezdetektől a XIX. századig* című tanulmányom alapszövegeinek felhasználásával – a lövétei vaskőbányászat történetét követi nyomon a kezdetektől 1984. január 1-jéig, vagyis az itteni bánya hivatalos bezárásáig. Az 1948–1984 közötti időszak eseményeinek megírásakor elsősorban Ladó Ferenc volt bányafőnök, Mátyás János és Bugja Péter, a bányavállalat egykori alkalmazottainak a visszaemlékezéseire, illetve a Hargita Bányavállalat levéltárában átnézett iratokra támaszkodtam. A tanulmány jegyzetekkel való ellátásától a könnyebb olvashatóság kedvéért eltekintettem. A témára vonatkozó fontosabb irodalmat, akárcsak az adatközlőim teljes névsorát írásom végén közlöm.

Mint a fentebb idézett bányászrigmus: *jó szerencsét* kívánt az ember évezredek óta, amióta a föld kincsét kutatja, vagyis bányászattal foglalkozik. Ezt teszem itt most én is: kívánok jó szerencsét minden kedves olvasónak, továbbá kellemes és hasznos időtöltést jelen kiadvány lapjainak forgatása közben.

Mihály János

A régi székelyföldi vasbányákról dióhéjban

Erdély népei (szkiták, kelták, dákok) az ókor hajnalán új fémmel ismerkedtek meg, amely olcsósága révén hamar „széles népi tömegekhez” jutott el, s fokozatosan átalakította anyagi műveltségüket. Ez a fém a *vas* volt, amely a korabeli mezőgazdaságot és a hadiipart valósággal „forradalmasította.”

Vidékünk (Székelyföld) vasérclelőhelyei (limonit, sziderit) a Kis-Homoród felső folyása mellett (Lövéte), Erdővidéken (Magyarhermány, Erdőfüle, Székelyszáldobos), illetve a Csíki-medence számos pontján (Csikkozmás, Csíkmadaras, Csíkpálfalva és Csíkszenttamás) valószínűleg már az ókortól ismertek voltak. Kitermelésük, bányászatuk már akkor megkezdődött az egykor itt élt népek által. Ezek a munkálatok nagyon kezdetlegesek voltak, s csupán a felszíni érctelepek, azaz a barnavasérc (limonit) tömbök kitermelésére szorítkoztak. A környéken fellelhető kisebb salakhányók pedig arról tanúskodnak, hogy a kitermelt érc feldolgozása helyben történt. „Az egykori vasolvasztási helyekre vonatkozólag rengeteg adatunk van” – írja Bányai János. „Legnagyobb részük a Hargita környékére mutat, ahol a limonit, vagyis a barnavasérc napjainkban is szinte szemünk láttára rakódik le a borvízforrások kifolyásánál. Sok helyen most is felismerhetők a bányászkodás helyei, a kohók salakjai. Gyakran, pl. az őserdők elhagyott helyein találunk salakdarabkákat. Az ilyen helyek alapos felkutatása azért is fontos volna, mert jó útmutatóul szolgálhatnak a közelben, de eltakartan lévő ércek felkutatásához. Ezek döntenék el egyébként azt is, hogy ősemberi vagy későbbi korokból származó nyomokról van-e szó.”

A felsorolt tájegységek némelyik településének határában a vasbányászat, a vasércolvasztás és -feldolgozás kétségtelen bizonyítékai (vasolvasztó kemencék töredékei a Kr. e. I. évszázadból) is előkerültek. Ilyen kemencéket tart számon a szakirodalom a székelyföldi Böződről, Kászonyújfaluból, Székelyszáldobosról és Maksáról.

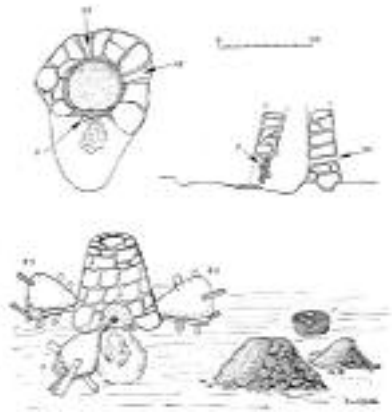
A I-III. századi római sóbányászat (Homoródszentpál) és kőbányászat (Homoródvárosfalva) székelyföldi nyomai adatolva

vannak, a korabeli vasbányászat-ról azonban csekély információt találunk. Pedig bizonyos, hogy a vaskőlelőhelyeket megismerte és kiaknáta ennek a kornak, illetve a későbbi korok, így a népvándor-láskor embere is. A kutatások mai állása nem teszi lehetővé, hogy ezekről bővebben szóljunk.

Valószínűleg a VIII-IX. szá-zadban itt élt avar-szláv népességé-hez köthetők a csíkszentsimoni vaskohászat nyomai. Az említett településről egy 1978-ban végzett leletmentés során kohó-maradványok kerültek a Csíki Székely Múzeumba. Hasonló tí-pusú kohókat a nyugat-dunántúli lelőhelyekről (pl. Nemeskér) ismerünk. A vasbányászat Árpád-kori kutatásával szintén adós a székelyföldi régészeti kutatás...

Az írott források alapján a vidékünkön folytatott vasbányászat nyomait a XVI. század derekáig vezethetjük vissza. Ennek a századnak a második felében, de az egész Erdélyi Fejedelemség korában a vasgyártás székelyföldi központját – akárcsak a korai időkben – Csíkban találjuk. A legnevezetesebb csikmadarasi vaskőbányák mellett több bányahelyről tudunk. Ezek közül nevezetes vasércbányája volt Csíkdánfalvának (az egykori kitermelés helyének – a község nyugati határrészén – még ma is Bánya a neve). A csíkvacsárcsi vasércrögöket a Kőd nevű hegyvonulatból termelték ki és a csíkszenttamási vasérc-cel együtt a madarasi hámorban dolgozták fel. Csíkszentdomokos vasbányáját már a XVII. század elején művelték, ez szintén a madarasi vashámornak volt alárendelve.

Vitos Mózes írja: „a Csíkszentmihálytól keletre fekvő völgyület-ben a tatárok által 1694-ben elpusztított Cibrefalvának volt hajdan nevezetes vasbányája, mely még e [XIX.] század elején fennállott és műveltetett... Mikor keletkezett, ki alapította, szintén nem lehet

*Kezdetleges olvasztókemence
(rekonstrukciós rajz)*

tudni, noha e [csíkszéki] bányák keletkezési ideje általában a nemzeti fejedelmek korára esik.”

A XVII. század végén a csíkszentkirályi vasércbányát, a XVIII. századtól a csíkszentimrei vasbányászatot (ennek emlékét a Bányahegy Verem nevű helye és a Bányapataka név őrzi) említik forrásaink. Csíkszentsimonban az aszópataki és bartissarki falurészen fejtették a vaskövet. Csíkverebesnek ugyancsak volt vasbányája.

A vasércet – Benkő Károly tudósítása szerint – „Bánkfalva, Sz. György, Menaság havasi részeiben sokszor ásták, de részint nem lévén elegendő költségek, részint hiányozván a szakértő bányászok, mindannyiszor káraikkal hagyták föl a művelők”.

Forrásaink tanúságának megfelelően hajdan vasbányák működtek a Kelemen-havasok aljában, valamint a Kis-Beszterce völgyében fekvő Bélboron is (Hargita megye).

Az erdővidéki vasbányák és vashámorok a XIX. században kaptak nagyobb jelentőséget, bár néhányuk eredete, a régészeti leletek alapján, ugyancsak a legrégebb időkig visszanyúlik. Mint már említettük, Székelyszáldoboson két kezdetleges, több ezer éves vasolvasztó műhely maradványai kerületek elő. Ezeket a kör alakú (fenékmérőjük 80–90 cm) kemencéket a domboldalba ásták. Környékükön nem kizárólag vassalakat találtak, hanem a szén-, mészkő- és a vasérchalmokra is rábukkantak. A Barót patakában „egy, a római hámorokban találtakhoz hasonló vasülő”-re bukkantak. Vaskőbányákra és kohókra utaló nyomokat tártak fel a régészek a bardóci Egres-patak völgyében, az Uzonkába szakadó Dungópatakot szegélyező hegyekben, „fel egészen Baconig”. Az erdővidéki „patakok mentén egész Csíkgig találni a szóban forgó vasolvasztók üzemére valló salakhalmokat” – olvashatjuk Edvi Illés Aladárnak a Székelyföld vasiparáról írt közleményében. Magyarhermány határában, Bodvaj vasércbányászatát 1831-től követhetjük nyomon, Erdőfüle bányája és kohója 1842-ben kezdte meg működését, Bibarcfalván az Apor család építtetett egy kis vasolvasztót az 1840-es évek második felében. Ugyanekkor sor került a dánfalvi és madarasi vasérccek hasznosítására tett újabb kísérletre, de a hiányzó tőke miatt az elkezdett „bányaművelés” mindenütt félbeszakadt...

A lövétei vasbányászat kezdetei

Orbán Balázs a lövétei vasbányászat kezdeteit szintén az ókorig keltezi vissza, mondván, hogy: „...*a monda szerint ott még a dákoknak is volt bányájuk...*” A vasművesség ily korai feltűnését vasbányászatra vagy olvasztásra utaló régészeti leletekkel ma még nem tudjuk kétségtelenül alátámasztani. Más jellegű vaskori régészeti anyag ugyanakkor ismert Lövéte környékéről. Ide sorolhatjuk a község meg nem határozott határrészéből előkerült, II. Fülöp makedón király (Kr. e. 359–336), Nagy Sándor (Kr. e. 336–323), III. Fülöp ezüst pénzeinek, valamint a thászoszi tetradrachmák utánzatait. A vaskor késői periódusára (Kre. I. sz.–Kr. u. I. sz.) keltezhető, településre utaló régészeti anyag (kézzel formált edénytöredék) a székelyudvarhelyi Haáz Rezsó Múzeum gyűjteményében található. A kora vagy a késő vaskorban használhatták a lövétei Várhegyen lévő földvárat, az ún. Almás vagy Álmos várát is. Erre néhány korabeli szórványos lelet (edénytöredékek) is utal, melyet jómagam gyűjtöttem többszöri terepbejárásom alkalmával.

A könnyen bányászható, felszínhez közeli vastartalmú kőzetek (elsősorban a limonit) jelenléte és a fent említett vaskori régészeti anyag mindenképp az itteni őskori bányászatot s a kezdetleges kis vasolvasztók működését valószínűsítik, de mindaddig a feltételezések talaján kell maradnunk, amíg egyértelmű bizonyítékokkal – korabeli bányanyomokkal, vasércolvasztó kemencékkel avagy kohótöredékekkel, vasbugákkal, salakdarabokkal – nem rendelkezünk. Apró ércolvasztó kemencékre utaló, 5–10% vasat tartalmazó salakdarabok – Végh Miklós bányamérnök utasítására az 1951-52-es években végzett ún. „sáncolások” alkalmával – Ladó Ferenc volt bányafőnök elbeszélése szerint ugyan felszínre kerültek (Vaszarnál, Borzbükk sarkánál), de valamely történeti korba való besorolásuk nem történt meg. Ehhez szakszerű régészeti ásatás szükséges. Az újabb kutatási eredményekig marad az a föltevés, amit már Orbán Balázs részben megfogalmazott, hogy ti. itt már a vaskor embere a vékony fedőréteg eltávolításával megnyitott külfejtéses bányaműveléssel foglalkozott.

A lövétei vasbánya első írásos említése

A lövétei vasolvasztás és vastermelés kezdeteiről egyetlen hiteles írásos forrással rendelkezünk. Ez a XVI. század második feléig vezet bennünket vissza. Az adománylevelél 1591. február 5-én kelt, tartalma szerint néhai István lengyel királynak, Erdély fejedelmének hadjárataiban, majd néhai somlyói Báthory Kristóf vajdának teljesített szolgálataiért Báthory Zsigmond fejedelem a székely sóbánya prefektusának, siménfalvi Székely Mózesnek, valamint utódainak és örököseinek, ezek hiányában pedig testvéreinek: Jánosnak és Péternek, illetve ezek utódainak és örököseinek adományozza örökjogon, haszonvételeikkel, tartozékaikkal és a bennük levő királyi joggal együtt azokat a lövétei részjóságokat, kivéve az ország szolgálatára rendelt ottani primorokat, lófőket, gyalogpuskásokat és örökségeiket, amelyek közül *egyiket a birtok területén levő **vasbányával együtt István lengyel király és Kristóf vajda adománya alapján a kedvezményezett már eddig is birtokolt**, a másik pedig azelőtt Udvarhely várához tartozott. Az adománylevelben szereplő részjóságok egykori kincstári birtokok, amelyek az 1562. évi székely lázadás után juthattak a fejedelem tulajdonába, emlékét őrzik valószínűleg a lövétei *Udvarkert*, valamint *Hámorkert* helynevek. Amint az a fenti adományleveléből kiviláglik, Báthory István lengyel király és Báthory Kristóf vajda adományozták Székely Mózesnek, a kor kiváló hadvezérének és családtagjainak a lövétei „bányabirtokot”, azt a részjóságot, amelyen a vasbánya feküdt.*

Már kora ifjúságától a Báthoryak szolgálatában álló Székely Mózes 1583. június 10-én is nyert birtokot (tíz jobbágytelket) Lövétén hadi érdemeiért, ugyancsak Báthory Zsigmond fejedelemtől.

A helyi hagyomány is az erdélyi fejedelemség korából származtatja az itteni vasművességet. „Azt mondják – írja Jánosfalvi Sándor István –, hogy régen e helységnek ura fejedelme Székely Mózes volt. Benn Lövétén udvara helyét is mutogatják. Az akkori Lövéte tán az ő jobbágyaiból is állott és a völgy alsó felében

vashámora is volt, melynek gödrös helyét ma is meg lehet esmérni [kiemelés: MJ].”

E vashámor a korabeli falutól mintegy 3 kilométernyire északra, a Hargitából (Oltárkö) eredő Kis-Homoród erdő borította szűk völgyében állott [a jelenleg Lövétére vezető 132-es megyei út közelében]. A „Gödrös helye” melletti területet ma is *Hámorkert*-nek nevezik a lövéteiek. A hámor itteni fekhelyét ezen kívül a *Vasszar, Vasszar-kanyara*, salakdombra utaló elnevezés is bizonyítja.

A XVI. századi bányaművelés nem sokban különbözhetett az ókoritól. A hámor működéséhez szükséges vaskövet valószínűleg felszíni fejtéssel (ún. gödöraknákból), elsősorban a Kis-Homoród völgyének ércekben gazdag keleti domboldalában (*Bányaoldal*) bányászták. Összegyűjtötték a falu határából azokat a vasércrögöket is, melyeket szántás közben az eke forgatott fel a mezőkön, akár csak a patakmedrekben, vízmosásokban felszínre került vastartalmú köveket. Véleményünk szerint a vashámorban termelt vasat – míg kincstári birtok volt – a fejedelmi udvartartást szolgáló gazdaságok és várak (Udvarhely) szükségleteire fordították. Patkó, patkószeg, szeg ezerszám kerülhetett ki innen. A vashámor és a hámor 1591-ben magántulajdonba ment át, de hogy Székely Mózes műveltette-e azokat, arra vonatkozóan semmiféle írásos forrással nem rendelkezünk.

Bokor Mária egykori lövétei tanítónő Lövétéről szóló rövid helytörténeti vázlatában azt írja, hogy a hámor korábban a lövétei közszékelyek tulajdona volt, amelyet „társaságosan” működtettek. Az 1562. évi székely felkelés után a közszékely jogokat megnyirbáló segesvári országgyűlés juttatta kincstári, azaz fejedelmi tulajdonba. Mint írja: „a lövétei székelyeknek ez nem tetszett, ők a vashámort szabad székely birtoknak tekintették mindig. Tiltakoztak is ellene... [...] Báthory Zsigmond, hogy a lövétei székelyeket kibékítse, többet azok közül, akik a vashámorban jó munkások voltak, lófő tisztséggel tüntetett ki 1591-ben, pl. Mihály (Szöcs) családot.” Sajnos kutatásaink é a rendelkezésünkre álló forrásanyag nem erősítették meg Bokor Mária állításait. Az 1567-es adóösszeírás tanúsága szerint, amely értékes adatokat őrzött meg a csikmadarasi hámorral kapcsolatosan, Lövétén ebben az időben

még nem üzemelt kincstári vashámor, ugyanis a falu 35 kapuja közül egy sem mentesült a 25 dénáros adókirovás alól a hámorban szükséges munkák elvégzése érdekében, ahogy ez a csiki települések esetében történt. A korabeli székely összeírások és más okleveles bizonyítékok rációfálnak arra is, hogy a lövétei Mihály (Szócs) családnak – hasonlóan a madarasi hámorban szolgáló több csiki, gyergyói és kászonszéki székely családhoz – a lövétei vashánya, azaz vashámor művelésében szerzett érdemeiért, tagjainak mesterségbeli tudásáért, ügyességéért Báthory Zsigmond fejedelem lófőiséget adományozott volna. Nagymértékben nehezíti a tisztánlátást az a tény is, hogy a lövétei vashányáról, a fent említett adománylevelen kívül semmiféle más közvetett vagy közvetlen tárgyi bizonyítékkal, írott forrással nem rendelkezünk. Az itteni vasművességre csupán néhány olyan családnév (1602: *Turzó, Kovács*) utal közvetetten, amelyekkel a korabeli székely összeírásokban találkozunk.

A Lövéte határán üzembe lévő hámorról, vashányáról a XVII. század folyamán hallgatnak az írott források. Nincsenek leltáraink, amelyek részletesen tájékoztatnának a vashámorról vagy a vashányáról...

Annál többet hallunk a „havas torkában” épült, a Hargita keleti oldalán fejedelmi tulajdonban lévő csíkmadarasi vashámorról, illetve sokféle létesítményéről (fa-, faszén- és vaskötartó csűr, ércpörkölő, olvasztók, istálló és fűrészma-

Felszíni bányászat (XVI. század)

Régi bányászszerszámok

lom), a hozzá tartozó vasbányákról. Ezek elsősorban Csíkmadaras határán voltak, de jelentős mennyiségű vasérc került a hámorba a szomszédos falvak (elsősorban Dánfalva) bányáiból is. A források a vasérc kibányászásához használt korabeli munkaeszközökről (kővágó csákány, kapa) is tájékoztatnak. Ezeken kívül a bányászok használtak ékvasat, feszítőrudat, ásót és lapátot. Sőt az 1694. évi utasítás szerint már puskaport is, azaz „robbantással is igyekeztek a vasérc mennyiségét növelni.” A kibányászott vasércért rendszerint nyersvasban fizettek a „*vas kő vágónak*”. Az idős, tapasztalt bányászok közül néhánynak az újabb vasérclelőhelyek feltárása volt a feladata. Ezt a munkát heti 1 forinttal javadalmazták, de a vasércet fedő anyagok eltávolítását nem fizették. Az 1677. évi leltár ezt határozottan le is szögezi: „*valahol az bányászok az vas követ itélik, szabadosan hozzáfoghatnak és áshattják, az ásásból penig az bányászoknak mind addig semmi fizetések, míg az vas követ el nem érik*”.

Mint már említettük, a vasércet elsősorban felszíni fejtéssel nyerték. Utalások vannak azonban a forrásokban arra is, hogy a vasércért mélyebb rétegekbe is lehatoltak. A bányához készítettett „tekerőcsigák”, valamint az a tény, hogy minden bányász egy hétre „mécsnek” egy ejtel, azaz pint olvasztott faggyút kapott, legalábbis erre engednek következtetni.

Vasbányák, hámorok Lövétén a XVIII. században

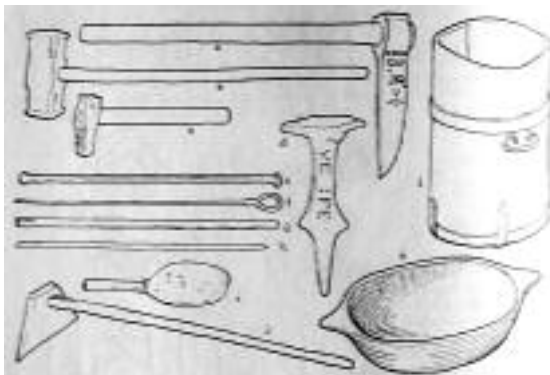
A XVII–XVIII. század fordulóján a székelyföldi vasgyártás központját még mindig Csíkban találjuk. Az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűnésével azonban, miután 1695-ben az ifjú Apafi Mihály fejedelmet és feleségét, Bethlen Katát Lipót császár Bécsbe vitette, ahonnan többé nem térhettek vissza, gazdátlanná vált a csíkmadarasi vashámor. Távollétük – írja Pataki József – „jelentős mértékben hozzájárult a kincstári vashámor hanyatlásához és végül tönkrementeléhez”. Nincs szándékunkban részletesen bemutatni ezt a témánkhoz nem kapcsolódó folyamatot, csupán megjegyezzük, hogy az 1703 és 1732 között keltezett források a felszíni vasérc hiányáról, a hámor gazdátlan voltáról, a bányászok megfo-

gyatkozásáról és az épületek egy részének tűz általi elpusztulásáról beszélnek.

Adataink szerint a madarasi fejedelmi hámor pusztulásával párhuzamosan éled fel újból a XVIII. első felében a Kis-Homoród völgyében a vasbányászat és a vasművesség.

A Lövétével délen szomszédos, barlangjáról híressé vált Homoródalmás határában, *Farkasmező* határrészen az 1700-as évek elején folyt vasércbányászat. A vonatkozó adatok *Órdöggátja* néven említik a bányahelyet, ahol Bányai János szerint „a külszíni műveletek nyomai” is megmaradtak. Más leírások, dokumentumok a vasbányászat újrakezdését, elsősorban a barnavasérc fejtését ebben a térségben 1720-ra keltezik, megjegyezve, hogy ezek táplálták azokat a kis kohókat, amelyeknek nyomai a Dél-Hargita előhegyeiben még 1966-ban fellelhetők voltak. A Lövete határában, 1768-ban megnyitott bánya vasércét az annak közvetlen közelében felépített kohóban olvastották, és a mellette lévő vashámorban kovácsolták, vízi energia segítségével.

Ezt a bányát és a mellette lévő kohót az I. országos katonai felmérés (1763–1773) alkalmával készült térkép Lövététől észak-keletre, tulajdonképpen a mai Lövetébánya (Róka város) helyén jelzi ezzel a német nyelvű felirattal: *Eisen Schineltz und Hütten*. A

Bányászszerszámok. a). csákány b). nagypörely c). félkézpörely
d). bányászszüllő e). fűrő f). bányatű g). fojtó h). tisztítóvas i). puskaporos tyaka
j). vonyó (bányakapa) k). tekenyő l). vasmérő budu

térkép ugyanakkor még két bányát (*Eisen BergWerk*) jelez a Vargyas völgyében, a patak bal partja fölé emelkedő domboldalban (*Törösberce-Vágás* határrészen). Az ezekből a bányákból kifejtett vaskövet a földesúri (Wesselényik, Ugronok) familiák birtokain felállított olvasztókban és vashámorokban dolgozták fel.

1770-1771-ből rövid életű, báró Wesselényi Kata birtokán működő vashámorról tudósítanak a korabeli feljegyzések. E vashámor valószínűleg azonos azzal a hámorral, amely Lövete határában „*a Borz Büke tóvi nevű helyben*” állt.

Az 1775-ben készült inventárium szerint „*Ezen Vas Hámor ... oly rossz vasat ad, melynek hasznát nehezen lehet venni*”. A hámor jó minőségű vasérc hiányában hamarosan meg is állt. Az 1785-86. évi úrbéri összeírás már meg sem említi a vidék „haszna vételi” lehetőségeként. „*Semmiféle egyéb Fabricak is nintsenek helységünkhez közel* – vallották a homoródalmásiak – *Hanem Lövete, Oláhfalu, az hol a sendelyt tsinálják, Deszkát fűrészren metszenek, kik velünk Határosak.*”

1794-ben Ugron Pál állított fel hámort Lövete határában, a fenn említett helyszínen. A hámorról Gróf Teleki József *Úti jegyzék* című írásában 1799-ben részletesen beszámolt. Soraiból jól kirajzolódik a Kis-Homoród menti vastermelés állapota, a vasérc előállításának korabeli folyamata a XVIII. század végén, ezért az általunk nagyon értékesnek tartott leírását a lövetei vashámorról az alábbiakban, egész terjedelmében közöljük:

„Bírja M[é]l[tósá]g[os] Ugron Pál ur. Az 1794-ik esztendőben állott fel az három első esztendőben jó vasra nem találtak és főképen az mesteremberek nem létek miatt rosszul folyt a manipulatio. A vashámor vagy az Lövetei völgyben; ennek déli feleben hijjába kerestek jó vasat, mert tele volt bűdös kövel és hasonlóval a mely a tűz által megemésztetik. Most ujj bányát kezdtek és szerencsésebbek voltak, az vashámorhoz két orányi járo föld. Az manipulatio a míg a vasköböl tiszta vas válik a következendő,

A vaskövet [Eisenoher] elsőben összeve törík apro darabokra, meg parakolják [!] [Zerschlagen] annakutánna meg rostolják [Rösten], hogy a bűdös kötől egyebektől a mi a tűz által megemésztetik meg tisztuljon. Azután teszik az olvaszto kementzében, itt

marad 12 órát, a míg az Sclack ki foly és benn marad a tiszta vas egy massaban, mellyet vas kenyérnek hívnak. Ez a vas kenyér a melly ezen kementzében készült mindenkor nehezebb egy másánál. Ezt nagy bajjal ki vévén ketté vágják. Felét ismét addig verik, míg hosszú vas rudak lesznek belőlle. Az hámort egy sebes patak hajtja: ugy lehet moderálni, hogy lassabban vagy sebesebben járjon. Erős vas tengellyen áll: maga 2 mása ülője 10. A vas, amely az masinán fel van dolgozva kerül 786 mfba.

A fogok a mellyekkel az űlött igazityák egy machinába járnak, ugy hogy igen könnyen fel lehet emelni a nehéz űlőt.”

A fenti leírásból – amely a vashámorban folyó munka szinte minden fázisát és az ezzel kapcsolatos technikai megoldásokat tömören leírja – kiderül, hogy a lövétei vashámorok közel kétszáz év után is megőrizték a vastermelésben a XVII. század folyamán (sőt már az ókorban) alkalmazott technikai megoldásokat. Azaz a kibányászott vasércet előbb apró darabokra törték, utána az olvasztók közelében lévő vaskőrostolóban került, ahol pörköléssel előkészítették az olvasztáshoz. A pörkölés folytán meginduló oxidálással megtisztították a vasércet a nemkívánatos ásványoktól, s elősegítették annak könnyebb mállását. Az így előkészített vasércet a kőből rakott és agyaggal kitapasztott olvasztókemen-
cékbe rakták, melyeket faszénnel hevítettek. A kemencék hőfokát vízikerekkel hajtott bőrfűjtatókkal emelték az érc olvadáspontjára. Olvasztás közben többször kieresztették a salakot. Az olvasztóke-
mence alján összegyűlt vasat („vas kenyér”) fogók és vágók segítségével kiemelték és átkerült a hámorba, hol a vízikerek által hajtott fűjtató segítségével, redukció folytán, kovácsolható vassá alakították. A fűjtatótól nem messze állt az ugyancsak vízi energi-
ával működtetett hámorkalapács és űllő, hol a vas jelentős részét rúd formájúra verték ki. A hámorban termelt vas nagy részét –
különböző tárgyakat (ásó, kapa, fejsze, fűrész, szekér vasazat stb.) készítve belőlle – az Ugron család birtokában lévő gazdaságok szükségleteire fordították, valamint a hámornál dolgozók javadal-
mazására használták fel. Bizonyos mennyiségű rúdvasat bizonyára áruba is bocsátottak a tulajdonosok.

Torockói vashámoros Tobis János „ó szerű paraszt” hámorairól

Rövidebb-hosszabb életű, bányászattal és olvasztással összekötött vasverőket, azaz hámorokat állított fel a XVIII–XIX. század fordulóján a környéken „Thoroczkai Vas hámoros Iffjabb Tobis János” is. Többek között Homoródalmáson „*a Farkas-mező nevezetű helyen*” működtetett egy vashámort a maga költségén a „H. Almási Nemes Communitásnak engedelméből”, de Lövétén (Kirulyban) és később a bardócszéki Magyarhermány határában (Bodvaj) is.

1805-ben a még Almáson lakó vashámoros „*9 forint és 56 pénz árra Vasat adott ajándékban*” az ottani unitárius eklézsiának, hogy abból rostélyt csináltassanak a templomba bejáró ajtóra. 1811-ben még hallunk az általa épített farkasmezői vashámorról és más melléképületekről, de Tobis már nem lakik Almáson. 1819-ben „*Mhermányban lakó Vas Hámoros*”-ként említik forrásaink. Az általa felállított hámorokban már idegenből hozott szakmunkások dolgoztak. 1799-ből Hámoros György, 1801-ből Kozma Mátyás, 1807-ből Bartos Péter hámorosok neveit őrizte meg számunkra a lövétei egyházközség keresztelési anyakönyve (I. kötet). Ugyanakkor a régi múltból meghonosodott „*parasztipari*” foglalatosságba egyre több lövétei gazda kapcsolódott be. Egy 1809 márciusában kelt folyamodványban a lövéteiek vallják, hogy a lakosság egy része már a „*Bányából, Vas Hámorból keresi minden napi kenyérit, amely a mű határunkon is található.*”

Az 1820. évi úrbéri összeírás 12 hámorost említ, közülük egy a hámoron, a többi 11 a faluban lakott. Az összeírás arról is tájékoztat, hogy a „*vaskőnek nem léte mián*” a bányák művelése többször „*meggyengült*” és akadozott. Egy év múlva, 1821 júniusában készült összeírás szerint 14-en folytatták a bányászatot, akik egy kivételével „*lövetei gazdák*” voltak.

Lövéte határában ekkor három bánya volt művelés alatt: kettő a XVIII. század folyamán híressé vált Kirulyfürdő szomszédságában (*Gyepüpaták, Kövespaták*), a harmadik *Nádasszék* oldalában. A bányákból évente mintegy 50 mázsa vasércet nyertek, „*együtt azzal a mennyiséggel, amit még innen-onnan ásogatva*” termeltek

ki. Nemcsak a vasérc előfordulása volt szegényes a felszín közelében, ahonnan fejtették – írja Vajda Lajos –, hanem magának az ércnek a fémtartalma is. Egy korabeli (1821. évi) tájékoztatóból arról értesülünk, hogy „7 lóterü kőből” lett egy mázsa vas. Adataink szerint a vasérc fejtése ekkor már nemcsak a felszín közelében, hanem a föld alatt is folyt. Erre utal az alábbi, 1825-ben keletkezett följegyzés, amely szerint: *„Lövétei Lórintz Józsefet, ennek előtte mint egy két Esztendőkkel a Vass Bánya meg ütötte úgy annyira, hogy holt elevenen hozták ki a Bányából.”*

Ezek a bányák nagyon „szűkre szabottak” voltak, ugyanis a bányászok fizetést csak a jó minőségű vaskőért kaptak. Ezért minél kevesebb meddő föld eltávolításával igyekeztek elérni a sajátos, ún. fészkes vasérctelepeket. Egy-egy bánya vájata annyira szűkre sikeredett, hogy egy ember felállva nem is fért el benne. A vaskő kihordására használt *teknőt* sem lehetett bennük keresztben vinni, ezért kötöt kötve rájuk, úgy húzták maguk után.

A kibányászott vaskövek olvasztását két „fúató kemencébe” végezték, s a kinyert vasat szintén két „veretőben” dolgozták fel.

Ezekben a „kezdetleges modorban kezelt” vashámorokban 1829-ben, a székelyudvarhelyi professzor, Szigethy Gyula Mihály tudósítása szerint rúdvasat állítottak elő (*„Lövéte készit Almással együtt rudvasakat”*). Az egyik Kirulyban volt, amelyről a *Nemzeti Társalkodó* 1840. október havi számában az alábbiakat olvashatjuk:

„Mintegy 50 évvel ezelőtt [1790 – megj.: MJ] létesült itt egy vashámor, melly jelenleg 13 részvényesnek dolgozik – úgy ahogy, mert attól, ki házatól ki nem járt, nem látott, nem tanult, az Á-t sem ismeri, mit várhatni? Mit azoktól, kik csak annyit tudnak, amennyit **egy Toroczkról vagy balsorsa által elidézttetett, vagy jobb élhetésmódot remélett kivándorlottól** [kiemelés: MJ] hallottak, gyakorlatilag láttak? S még is minő nagy haszna van e hámornak! E sovány, kopár helyen, hol a szántás vetés ritkán jutalmazza a munkát, több emberek élnek utána, s vagyon köztök, ki évenként 30 mázsa vasat is kikészít. Három épületből áll az egész intézet, t.i. a fúató, verő és lakházból a széntartóval; mind fából építvék és deszkával fedvék. Ronda épületek! Mind e mellett a közönségre [a kirulyi fürdőt látogatókra – megj.: MJ] nagy hatással bír ezen hámor. Évenként kikészít 200 mázsát, 1 mázsa

itt 20 vfton vehető. Malomhoz, deszkafűrészekhez, szekérhez s más gazdasághoz megkívántató mindenféle eszközök rea szólás mellett találtathatók.

Az itteni műhelyben készült vasak jósága iránt különbözők a vélemények; sokan kétség alá hozzák azt, mintha az ide való vasat nem lehetne mindenre használni. Meg kell vallani, hogy rossz vas is kerül ki innen, de az is igaz, hogy sokkal több a jó mint rossz. Állításomat igazolják a népes Lövete lakói, kik télben nyárban fával bíbelődnek, sok formájú fejszéik, fűrészük mind lövétei vasból készítvék, minden vas eszközeiket, pedig mennyit nem használják! Abból csináltatják. De saját tapasztalatom is ide hajlik, már rég óta használnván azt.

Ártatlan, jámbor gyermekei a természetnek ezek a vaskészítők. Ritkán hallani köztök egy gonosz szót. Többször elandalodva néztem kezeléseiket s el elgondoltam: istenem! Ha egy velök bänni tudó, értelmes, tehetős ember közikbe jövén épületjeiket czélszerűen rendezné, eszközüket kellőleg készítené, mennyit könnyítene rajtok, s jobbítaná nyomasztó életmódjokat.”

E sorokból kirajzolódik Udvarhelyszék korabeli vastermelésének helyzete a XIX. század második negyedében, amikor a székelyföldi vasgyártás súlypontja véglegesen a Kis-Homoród völgyébe tevődik át.

A Gyertyánffyak vasgyáralapítása Lövete határában

1836 végén, 1837 elején egy fiatal műszaki értelmiségi, aki a selmecebányai akadémián szerzett szakismereteket, fogott hozzá egy „gyártelep” alapításához a Kis-Homoród felső völgyében, ahol a hajdani, „megbukott” lövétei vasgyártás korábban folyt a későbbi Rókaváros helyén. – Megj.: MJ]. Ez a fiatalember Gyertyánffy Jónás volt. Kereskedőcsalád sarjaként hozta magával a vállalkozói kedvet. A végzős bányá- és kohómérnök „Selmecebányán nemcsak a bányászati és kohászati szakismeretekben művelte ki magát, hanem alaposan tájékozódott Erdély bányatörténeti vonatkozásaiban is. Így értesülhetett a Lövete környéki vasérclelőhelyekről, ezek helyi kezdeményezéséből folytatott hagyományos, de szűk körű

kitermeléséről” és a vasérc kezdetleges módon épült kohókba történő kiolvasztásáról, valamint „ó szerü paraszt hámor”-okban történő feldolgozásáról. Egy olvasztókemencével és egy kalapáccsal felszerelt hámor építésével kezdődött meg a termelés. A későbbiekben a vasércbányászati és kohászati vállalkozásba bekapcsolódott a család több tagja is, az apja, Gyertyánffy Dávid és annak másik fia, Márton, akikkel közösen létrehozták a *Lövetei Bányatársulatot*. A vassfeldolgozás helyének, a kohó- és hámoretelepnek kedvezőbb fekvésű helyet választottak. A termelt áru jobb szállítási lehetőségeit is mérlegelve, egyrészt Székelyudavarhely, másrészt Csíkszereda felé, s a Kis-Homoród völgyének felső felében rendezkedtek be, nem messze a vasérclelőhelyektől, Szentegyházasoláhfalutól délre mintegy negyed, félórányira, Kerekfenyő határrészben, hol még 1830-ban Ugron István kaszálója volt.”

1844-ben folyamodott a „...*lövetei határon törvényszerű adománylevél mellett vassbányászatot űző Társulat*” a Tartományi Királyi Bányatörvényszékhez, hogy az úgynevezett Kerekfenyő határrészben jogot nyerhessen egy olvasztókemence és egy vashámor felépítéséhez. Erre 1845-ben került sor. Időközben a vállalat vezetését a családfő, azaz Gyertyánffy Dávid vette át, akit „*lövetei bányagazda*”-ként is emlegetnek a források. Ezekben az években elsősorban a Dobogó fürdő alatti vaskőbányákat művelték, a Bellő patakában és a Bányoldalban. A vaskő kitermelése annak települési módjához igazodott. Azonban a korábbi külszíni műveleteket egyre inkább a tárnás bányaművelési módszer váltotta fel. A „hegy két oldalában” lévő „vassbányák” és a bányászok elszórt házait Jánosfalvi Sándor István is megemlíti röviden, de róluk igazi festői képet Orbán Balázs alkotott: „...Mik azok a sziklák oldalaiban ásító sötét üregek, azok az örvények felett elvonuló félelmes ösvények, s az a hangyaként sürgő-forgó nép? – kérdezte környéket bejáró útja során. – Ezek a bányák, hol a völgy kebléből kipiszkálja a szorgalmas ember az ércet tartalmazó követ, s honnan döcögős úton hordja nyikorgó szekerén az érckövet a munkás székely..., hogy vasat gyártsanak abból.” A művelés alatt lévő bányatelkek egyikének *Szentkereszt* (Heilige Kreuz) volt a védneve. A bánya neve a későbbiekben helységnévvé alakulva, a Kerekfenyőn felül kiépült „csinos bányatelep” általánosan elfogadott nevévé vált.

A vasércbányák területe, hol ekkor még csak „néhány itt-ott szétszórt bányászlak” volt, a *Róka város* nevet kapta, Orbán Balázs szerint azért, mert a nép „a bányáüregeket *róka lyukaknak*, a bányászokat *élceskedésből földbúvó rókáknak nézi*, vagy azért, mert a bányagondnoknak egy szelíd rókája volt”.

A bánya- és a vasgyártelephez szükséges munkaerő egy része Lövétéről került ki (forrásaink Török József bányászt, Nagy János bányászt és György János vashámor-műves nevét említik), de érkeztek idegenből is ide bányamunkára. Egy 1846-ban kelt adóösszeírásból megtudjuk, hogy *Nenovicska* Vencel bányász magyarhoni, munkácsi német volt, *Györke* vagy *Györgyke* László bányász Arad megyei, *Szőcs* János pedig Csíkból érkezett a kis bányatelepre a jobb megélhetés reményében.

A korabeli bányákban a kitermelés egyélű bányászcsákánnyal (*pikó*), kalapáccsal (*félkézráverő* vagy *fisztó*), vasbottal, lapáttal, vasgereblyével, a sziklarepesztő bányaszeggel (*cinkus*) és később löporral, vagyis robbantással történt. Utóbbi esetén megfelelő helyen bányafúróval arasznyi lyukat véstek, ebbe – miután a törmeléket tisztítóvassal kikaparták – puskaport töltöttek, amit agyaggal lefojtottak. A fojtásba lyukat szúrtak s puskaporral megtöltött száraz *bogánckórót* vezettek be kanócként. A kóró végét gyújtották meg acéllal, kovával, miután a bányászok a biztonságos helyre szaladtak, hogy bevárják a robbanást. A csákánnyal, bányaszeggel vagy löporral kibontott követ kapaszerű favonóval vagy vasgereblyével egy kis fa *tekenőbe* húzták, s segítségével a meddő földet felhagyott bányáüregbe, míg a jó vaskövet a tágasabb tárnáig hordták a méces (*fonca*) fénye mellett. Világításra még faggyúzott vagy szurkozott fáklyát is használtak. A tágasabb kijáratú részen a vaskövet gyakran fakerekű talicskával, később négy vékányi, deszkasínen haladó négykerekű *hanttal* (csille) szállították ki a felszínre. A bányákban nem férő meddő kőből a bánya szája előtt teraszzerű *hald* keletkezett, melyet kerítéssel is körülvettek, s így alkalmas volt a vaskő felhalmozására. Itt válogatták át és törték meg (*parakolták*) a kőzetet, és ide építették a deszkával födött *szint*, amely a könnyen porladó vaskövet a naptól és az esőtől megvédte, ahonnan később, ha egy szekérral kigyúlt, eladták.

A bányaterület községi tulajdon volt, így bármely lövétei ember hajthatott bányát. Elsősorban a vagyontalanabb családok tagjai társultak össze és „búttak bé a földbe”, ahol ketten dolgoztak egy kézre, a kitermelt vasércen egyformán osztoztak.

A nagyobb bányatelkeket ekkor már a vasgyártulajdonos Gyertyánffyak bírták, akik a termelékenység növelése reményében idegen bányászokat is foglalkoztattak. Ekkor jelennek meg a keresztelési anyakönyvben a már említett nevek mellett a *Svartz* vagy *Saltz*, *Lantski*, *Imling*, *Kovats* családok, akik mind *fodinarius*-ok, azaz bányászok voltak. Természetesen igénybe vették továbbra is a lövétei bányászok munkáját is. Ők azonban a bányaművelést a mezőgazdaság mellett és családon belül, csak szezonális munkaként üzték, mind „magánvállalkozók”.

Az új tulajdonos, Demeter Miklós „lövétei bányaigazgató”

A Gyertyánffy család a beruházások költségéinek nagyobb részét kölcsönökből fedezte, ami oda vezetett, hogy az 1840-es évek második felében a lövétei vasbányának és vasgyárnak új részvényesei, társtulajdonosai lettek, Lukács János és Demeter Miklós brassói pénzbevaltó személyében.

A levéltári forrásokban 1847-től Demeter lövétei *bányaigazgatóként* szerepel. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc alatt, amikor hadiipari szerepet kapott a lövétei kohó- és hámortelep (amelyet ebben az időben kezdenek egyre gyakrabban Szentkeresztbánya néven emlegetni), már ő nevezi ki a képzett bányászati szakembert, a nagyági bányatanoda végzett növendékét, Buda Dánielt a „közös vashámor” és a „közösön bírató vasbánya körüli téendők igazgatására”, akinek „mint telyes hatalmú biztos”-nak nem csak pénzügyi, ellenőri feladata volt, hanem munkaköréhez tartozott a Gyertyánffy Dávid és fia résztulajdonosok szemmel tartása is.

Végül a hadiipari tevékenységet (jelentős mennyiségű ágyúgyólyót öntöttek itt) megszenvedő vállalat 1850-ben jutott Demeter Miklós tulajdonába, aki nagy ambícióval látott hozzá a kohó- és

Régi bányázmécses (fonca)

hámortelep felvirágoztatásához. Az építkezések 1851-ben kezdődtek, de nem a Kerekfenyő völgyében, ahol az orosz hadak által részben felégetett, de kijavított régi kohó és hámorépület állt, hanem a Lobogó nevű egykori fürdőhely szomszédságában, vagyis a mai üzem területén.

Új nagyolvasztót, öntödét, hámort, asztalos és lakatosműhely, munkáslakóházakat építettek. Ugyanakkor új lelőhelyek feltárását, új tárnák berendezését és felszerelését is elkezdték. 1853-ban 40 000 bécsi mázsa vasércet termeltek ki. 1854-ben ez a mennyiség megkétszereződött. A művelés alatt lévő bányákból még többnyire barnavasércet (a helyiek veres kőnek hívták), azaz limonitot fejtek, valamint ennek változatait, kisebb mennyiségbe pedig szideritet. A korabeli elemzések szerint a kifejett kő vastartalma elég alacsony volt, a sziderité 26%-os, míg a limonit csak 16% fémet tartalmazott. A brassói kereskedelmi és iparkamara 1853–1856 közötti évekre szóló jelentése szerint a vasércbányászatban ekkor 40 munkás dolgozott. A szénégetők száma 16 volt. A vasgyárban 10 mestert, azaz állandó jellegű munkást foglalkoztattak. A nap-számosok száma 80 fő volt. A vasérc és faszén szállításánál pedig 30 fogat dolgozott.

1854-re az építkezések nagyrészt befejeződtek, de Demeter Miklós váratlan halála megtorpanást és zavarokat idézett elő az időközben társulati vállalattá alakított vasgyár és az új munkástelep, Szentkeresztbánya életében. Az ügyek intézését végül Rákovitz Albert vezetésével egy gondnokság vette át, s így beindult a termelés a helybeliek által „Újvárosnak” is nevezett telepen. Német neve Nikolaushütte lett. Itt ugyan 15%-os haszonnal dolgoztak, de a korlátozott áruforgalom akadályozta a befektetett tőke gyors megtérülését. Az 1857-ben jelentkező kapitalista túltermelési válság is érzékenyen érintette a termelést, nem csoda, hogy a részvényesek szabadulni akartak. Erre 1857-ben került sor.

A Brassói Bánya- és Kohómű Rt. (1857–1878)

1857-ben az új tulajdonos a Brassói Bánya- és Kohómű Rt. (eredeti nevén: Kronstädter Bergbau und Hütten Aktien Verein) lett. Szentkeresztbánya új gazdájának, Mannlicher Gusztáv vezérigazgatónak az irányításával, aki korábban minisztériumi titkárként a bányakincstárnál tevékenykedett, nagy lendülettel láttak neki a vasgyár fejlesztéséhez, a termelés növeléséhez. Ez utóbbi csak a vasércbányászat továbbfejlesztésével volt elérhető, a már ismert lelőhelyek jobb kiaknázásával, vagy új területek művelésbe fogásával. A vállalatnak 1858-ban a Lövete határában levő bányabirtoka 20 125 bécsi négyszögöltre rúgott. A vasgyár vezetősége 1867-ig hét, egyenként 12 544 négyszögöles, összesen 87 808 négyszögöl kiterjedésű bányamérték adományozását kérte és kapta meg a zalatnai bányakapitányságtól. Az 1870-es évek elejéről származó források több mint tíz bányamértékről emlékeznek meg. Ezek a következők: *Szentkereszt*, *Szentmiklós*, *Szentjános*, *Pörös*, *Alsóbükkös*, *Felsőbükkös*, *Britisch*, *Kiruly*, *Sólyom*, *Gyepűpatak*, *Kövespatak*. E „vasérc-fekhely”-ek földtani leírását Maderspach Livius 1880-ban a következőképpen összegezte: „Lövététől északnak... hatalmas trachyttufaképletek terülnek el, amelyek konglomeráttal és homokkővel váltakoznak. Ezekben a rétegekben, amelyek a neogén-korszak cingeria-emeletébe sorozhatók, 1-7 m vastagságban tömzsalakú, impregnációképpen, helyenként telep-szerűen, barna-, vörös, opál, pát- (sziderit) és agyagvaskövek fordulnak elő. A tufa alatt levő eocén vagy krétakorszakbeli rétegekben, valamint a szilárdabb trachitban a vaskő megszűnik. Két főtelepet különböztethetünk meg dél-északi csapással, keleti dőléssel; mind a két telepvonulatot egy majdnem vízszintes réteg fűdi, amelyben a sziderit lapos lencsékben lép fel és ez a réteg 3-4 egymás után következő hegytetőn tovahúzódik. A nyugati lejtőn lévő *János*-telep kréteképleti márgában találja meddő végét. A *Miklós*-telep négy egyes részből, az alatta fekvő *Breda*-telep két részből vagy lapból áll. A kelet felé előforduló szilárd, szürke augit - amphibol - trachzton túl még találtak ugyan vaskövet, de

korántsem oly kiterjedésben és vastagságban, mint a lövétei völgyben”.

A legjobb minőségű ércet (ez volt a legtisztább) a Szentkereszt elnevezésű bányatelekből nyerték, míg a legjobban olvadó érc Kirulyban, a Gyepűpatak völgyében lévő bányából került ki. Kerpely Antalnak, a selmezbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola vaskohászat tanárának leírásából tudjuk, hogy: „Itt két szabályosan fekvő 0, 60-0, 60 méteres telep helyezkedett el egymás

felett; a felső telep gyepvasércet, az alsó ülepedett tályagszerű vasércet (sálám-ot) tartalmazott. Általában azonban a lövétei ércet olvasztásához sok, mintegy 18-20% mészkő hozzáadása vált szükségessé.”

Tárnákban, főtepásztafejtéssel termelték a vasércet. 1870 körül a fejtőhelyek 400 ölnyi kiterjedésűek voltak. A fejtések mélységének növekedésével nőtt a bányászokra leselkedő veszély is. Így például – olvashatjuk az *Udvarhely* című korabeli újságban – 1872 januárjában „azon szerencsétlenség történt, hogy a vasbányában együtt dolgozó négy munkásra egy nagy kődarab leszakadt, s közülük egy férfit [György Márton – megj.: MJ] és egy 18 éves nőt (Herzig János leányát) agyonütötte.”

Mannlicher Gusztávtól 1871-ben Hrobonyi Adolf vette át a vállalat vezetését, aki korábban ugyancsak a bányakincstár szolgálatában állott, a kabolapolyáni vasgyár művezető igazgatójaként, az 1860-as években pedig fülei vasgyár ügyvezetőjeként tevékenykedett. Vezetésével a szentkeresztbányai vasgyár viszonylagos stabilitást ért el, de ez alig néhány évig tartott, ugyanis – a már 1873-tól jelentkező kapitalista túltermelési válság következtében – 1875-ben a termelést teljesen be kellett szüntetni. Folyó év július

hó végén nemcsak a műhelyek, hanem a bányák is bezártak. Először a *Szentmiklós*, *Pörös* és *British Mine* bányatelkek művelése szűnt meg, majd év végén sor került „a nyomorult kereskedelmi körülmények miatt” a *Kiruly*, *Sólyom* és *Szentkereszt* nevezetű bányák szüneteltetésére is. A termelés leállítása nehéz helyzetbe hozta Szentkeresztbánya és Lövete munkásait (ekkor már az állandó munkások száma több mint 200 fő volt), sokuknak megélhetési gondot okozott. Lövete község közönsége beadványban kérte a bányakapitányságot, hogy „a szentkeresztbányai bánya- és kohógondnoksághoz tartozó vasköre adományozott és üzemen kívüli állapotában lévő bányatelkeit törvényszerű üzembe helyezze”, de erre csak 1878 után került sor.

Vasbányák Lántzky Sándor és örökösei tulajdonában (1878–1909)

A Brassói Bánya és Kohómű Rt. helyébe új tulajdonosok léptek Hrobonyi Adolf és veje, Lántzky Sándor személyében, akik régebből is a vállalat alkalmazottai voltak.

1878-ban, amikor a bányabíróság a gyártelepet árverésre tűzte ki, mint vevők jelentkeztek. Örökáron, mindössze 6006 forintért megszerezték a tulajdonjogot. A bányamunka 1879-ben kezdődött újra 24 bányással. A termelés zavartalan menetét egy „bányafelőr”, azaz egy bányafelügyelő biztosította.

A vállalat újraindításakor a hét bányában (ezeket még a zalatnai bányakapitányság adományozta annak idején) kezdték meg a művelést. Ezek nagy része azonban már le volt fejtve, ezért később lemondtak róluk, csak a *Szentkereszt* és a *Szentmiklós* védnevű bányatelket tartották meg. A vasérctermelést újabb három bányatelek megszerzésével biztosították Lövete határában.

Az új bányákat a Kis-Homoród völgyének keleti oldalán, Róka-várostól északra és a Bányatető alatt, a völgy keleti felén nyitották meg egymás mellett, 1 kilométernyi hosszúságban. A négy tárnával két megkülönböztethető főtelep feltárását és kiaknázását kezdték meg. Erre vonatkozóan Vajda Lajost idézzük: „A *Margit-tárna* keleti irányú fekvésgáttal, 140 m után lencsealakú telept ért el.

Vastagsága 2,5–6 m között váltakozott, 60 fok keleti dőléssel. A csapás irányában is (ez megegyezett e melléközet csapásával) indítottak feltárásokat. A déli irányban 70 m után két lencsét, az északi irányban 40 m után egy lencsét értek el. Ezek hosszúsága 8–10 m, vastagsága pedig 2,5–6 m közötti volt.

A *Gizella-tárnát* 100 m távolságra telepítették a Margit tárnától délre. Ez 108 m hosszú fekvővágat után szintén lencse alakú, az előbbiekhöz hasonló fekvésű telept ért el.

Tovább a völgy mentében, a Gizella-tárnától mintegy 500 m távolságra és 40 m-rel magasabban az *Új-Szentkeresztbányát* nyitották meg. Ebben 120 m után 0,5–1,5 m vastagságú telephez jutottak, amit egy másik telep keresztezett, az előbbiekkal megegyező dőléssel és csapással. Két váladékalapot követve ez a telep néhány méter vágat kihajtása után 5 m szélességet ért el.

Az utolsót, a *Szentkereszt-Efribányát* további déli irányban telepítették, amely egy 18 m hosszú keresztvágattal 1,5 m vastag telepet ütött meg.”

A bányákban az érc mellékközetét egymással lazán összefüggő trachit, kavics és homok alkotta. Ezért az érc fejtése gyors és viszonylag könnyű volt, de mivel az érctelepülés, azaz a lefejtendő vasérc csak 8–10 m hosszú és 1,5–6 m vastag lencsékből fordult elő, sok meddő kőzetet kellett kivágni és elszállítani, ami végül is oda vezetett, hogy a vasérc lefejtése rendszertelenné, a pillanatnyi szükségletek által meghatározottá vált, aminek következtében a kibányászott ércmennyiség 5–10 szerese maradt a felhagyott és gyorsan összeomló vágatokban.

A telepek barnavasércet tartalmaztak, amely a mélyebb rétegek felé finom szemcsés vaspátba ment át. Ez utóbbi vastartalma – 1894. évi vegelelmzések szerint – 32% volt, míg a barnavasércé 45,6%. Viszonylag sok leülepedett vaskőmálladék (ún. sálám) is előfordult, amelynek vastartalma 32,8% volt. Gyepvasércet is találtak, 43,3% vastartalommal.

A XIX. század végén a termelés fokozása érdekében egyre több figyelmet fordítottak az új vasérclelőhelyek felkutatására, a feltárási munkára, Lövete határában két, Kiruly környékén három új szabadkutatási jogot szerezve. Időközben a Szentkereszt-

Efribányát felhagyták, így az 1900-as évek elején három bánya volt művelés alatt.

A felvevőpiac beszűkülése, a szállítási nehézségek, a nagyobb arányú piaci kapcsolatok kialakításának lehetetlensége, s nem utolsó sorban a nélkülözhetetlenül szükséges forgótőke hiánya, arra készítette az 1885-től, Hrobonyi Adolf halálától a vállalatot egyedül igazgató Lántzky Sándort, hogy azt részvénytársasággá alakítsa át. Ez sikertelen próbálkozásnak bizonyult. Végül úgy döntött, hogy az államnak kínálja fel eladásra a vállalatot.

Az 1894 novemberében kiszállt szakértői bizottság a vállalat rentabilitásának érdekében a következőket javasolta:

- az évi nyersanyagtermelés felemelése mintegy 30 000 q-ra a jelenlegi 3,35 forintos mázsánkénti önköltségi ár 3 forintra való csökkentésével;

- a magas önkezelési költségek elkerülése végett egy, az összes vasérctermelést összpontosító, **kiterjedtebb bánya nyitása**, amely legalább egy nagyolvasztó állandó üzemét biztosítaná, átlag 38,5%-os vasércel;

- ércaprításhoz egy pofás őrlő beszerelése;

- a bánya és a kohótelep összekötése egy kb. 3 km hosszú sodronykötélpályával.

Felvetődött a *mélybányászatra* való áttérés lehetősége, de ezt a szükséges dokumentáció hiánya miatt nem javasolták. Az összegzésében kedvezőtlen szakvélemény következtében a vállalat eladása meghiúsult. Lántzky Sándornak, a gyártelep nagy szakértelemmel bíró tulajdonosának minden küzdelme és vasszorgalma ellenére a vállalat hanyatlani kezdett. A bajokat tetézte az, hogy 1905-ben váratlanul meghalt a tulajdonos. Bár utódja saját mérnök fia, József lett, aki a selmecebányai akadémián sajátította el a kohászati ismereteket, az örökösök úgy döntöttek, hogy „nem viszik tovább saját kezelésben, hanem bérbe adják a vállalatot”. Ez 1909-ben következett be.

A fent vázolt időszakban a vaskőbányászok többségét Lövete adta. Ezt a tényt támasztják alá a korabeli népszámlálási adatok. 1900-ban 22 lövétei lakos vallotta magát bányásznak. Tíz év múlva ugyanitt 21 személy tekintette a bányászmesterséget fő foglalkozásának. A bányászok utánpótlása rendszerint „belső forrásból”

táplálkozott, ekkor már ez a mesterség Lövétén apáról fiúra szállt. A bányászok munkaideje a XIX-XX. század fordulóján 12 órát tartott, reggel 6-tól este 6-ig terjedő műszakban, egy kinti ebédszünettel, amikor a hazuról hozottból (szalonna, hagyma, túró, pityóka, puliszka, tej, hús, nyáron gomba stb.) 12 és 1 óra között maguknak ebédet készítettek. Ha azonban figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a bányászok egy része nem a bányatelepen vagy annak közelébe lakott, s így naponta több kilométernyi utat kellett gyalogosan oda-vissza megtennie, a tulajdonképpeni műszak nem 12 órás, hanem ennél jóval hosszabb volt. Ezt elkerülendő, több bányász épített ideiglenes bányászházat, ahol pihent vagy társaival aludt. A „magánbányák” idejében akad olyan is, aki a bányába felállított *piricsen* pihente ki fáradalmait. Az 1900-as évek elején közös bányászház is épült. Ettől kezdve már egy hétre kellett az asszonyoknak tarisznyálniuk, csak ennyi idő után tértek haza a bányászok családjuk körébe. Többeknek a feleség minden második nap főtt ételt vitt vagy küldött a gyerekektől, akik a vaskó válogatásában is már besegítettek.

A 1900-as évek elején a lövéteiek a környező településekhez viszonyítva nemcsak a bányászatban dolgoznak nagy számban, hanem a kohászati termelés szempontjából fontos külső munkák (fakitermelés, fuvarozás, szénégetés stb.) területein is. Ennek ellenére csak fokozatosan került előtérbe és a túlsúlyba a bányász és a kohászati munka és lassan alakult át fő megélhetési formává.

A brassói Kamner és Jekelius cég bérleti kezelésben (1909–1924)

1909-ben új vállalkozás látott hozzá, hogy a szentkeresztbányai bánya- és vasipar működését továbbvigye. Ez a cég a brassói Kamner és Jekelius nagy vaskereskedési cég volt, amely egyébként már az 1890-es évektől üzleti kapcsolatban állott a vasgyárral. A céget Gustav von Bömches vezette, Kamnernek a veje, aki viszont a vállalat irányításában továbbra is Lántzky Józsefre támaszkodott. A vállalat, amelyet a „Szentkeresztbányai Vasöntőde és Szerhámorgyár” névvel jegyeztek, kapacitásának növekedése érde-

kében nemcsak üzemfejlesztési munkálatokat végeztek, hanem a használatban lévő bányákban a régi tárnákat újra kiácsolták és az érchozam növelésének céljával, *csilleszállításra* rendezték be. Ugyanakkor újabb feltárásokhoz kezdtek, mivel egyre nőtt az igény a nagyobb mennyiségű vasérc kitermelésére.

„A meglevő bányák érchozamáinak növelés érdekében – olvashatjuk Vajda Lajos írásában – a régi tárnákat újra kiácsolták, az érckihordást csilleszállításra rendezték be, s újabb feltárásokhoz kezdtek. 1911-ben az *Új-Szentkereszt-bányából* délkelet felé keresztvágatot indítottak, hogy az úgynevezett Buglyatömzs rejtett részeit felkutassák. Ugyanis az eddigi tapasztalatok azt mutatták, hogy az ismert tömzsökön kívül olyan, ezekkel össze nem függő vasfészkek találhatók, amelyek maguk is sokszor tömzsszámba vehetők, kiterjedésében a mélység felé gyarapodva. A 15–20 évvel korábban feltárt telepeket is sokkal kiterjedtebbeknek találták a mélyebben telepített tárókkal. Ezért az *Új-Szentkeresztbánya* északkeleti keresztvágatában egy osztóvágatot hajtottak ki, ami a Felső-Szenkereszt-tárnában már feltárt 60 m hosszú és 8 m vastag érctelepet az *Új-Szentkereszt-bányában* 15 m vastagságban nyitotta fel. A délkeleti keresztvágattal azt tervezték, hogy a Buglya-táró szintjéig 35 m fejtési magasságot készítsenek elő. Az 1913-ig elvégzett 200 m-es *„Buglya-hajtás”* azonban nem járt a remélt sikerrel, ezért északkelet felé fordultak, s az irányváltoztatástól 30 m-re 80 cm-es ércsücsökre találtak.”

A legfontosabb azonban a már korábban tervbe vett, az összes vasérctermelést összpontosító, az alsó érctelepek megnyitását szolgáló új tárna hajtásának a megkezdése volt. Erre 1915-ben került sor.

Az *Új-Szentkereszt-táró* alatt 28 m mélyen kezdték el a *Gusztáv-altáró* (Gustav von Bömches cégvezetőről nevezték el) kihajtását, hogy az összes eddig ismert vasérctelepeket felkutassák, esetleges ún. „reményvágatokkal” új ércelőfordulásokat találjanak. Az táró 480. méterében sikerült is egy 3-5 m vastagságú vaspáttömböt feltárniuk. Az itt talált vasérc nem limonit, hanem sziderit volt. Ezen ércnek a dúsítása és víztartalmának eltávolítása érdekébe pörkölökemencéket kellett építeni, minek következtében a külszíni munkások létszáma megnövekedett. Így tehát a felső

réteg munkálataival azonos időben beindult az ún. zéró szint feltárása, kitermelése is.

A cég bányái ekkor mintegy 0,4 kilométernyi területen feküdtek. Ezek körzetében összesen 18 000 tonna gyepvasércet tártak fel. A becslések szerint még mintegy 200 000 tonna, átlagosan 40%-os vasérc kitermelésére volt lehetőség. Az ércbányászat esetleges területi kiterjedésére való tekintettel a cég 1912 és 1916 között újabb 33 zártkutatómánt jegyeztetett be a zalatnai bányakapitányságon.

A bányánál a termelési eredmények növekvő tendenciát mutattak és mennyiségileg is túlhaladták a korábbi évek szintjeit. Vasércből 1909-ben 54 000 mázsát, 1910-ben 62 000 mázsát termeltek. A vállalat prosperitása azonban nem bizonyult hosszú távúnak, bár bérlői megpróbálták a rendelkezésükre álló tőkének megfelelően helytállani a nagy vasipari vállalatok modern fejlődése diktálta versenyben. 1912-ből származó információk szerint a vasércbányászat szünetelt, miután már 1911-től termelése alacsony szintre, 28 500 mázsára esett vissza. Csak a régi, kezdetleges berendezésű hámorokban dolgoztak, többnyire vásárolt ócskavasból, évente néhány hónapon át, „jobbára csak szűk helyi érdekek ellátására.” Akárcsak a múlt század végén a bérlők, a vállalatot felajánlották megvételre az államnak, de a helyszíni vizsgálatot követően a vásár újból elmaradt.

A bérlők most már csak abban reménykedtek, hogy a Székelyudvarhely–Csíkszereda vasút remélhető közelebbi kiépítése korszakos fordulatot teremt majd „e régi székely vasgyár” életében. De a vasút helyett az első világháború jött, az építőmunkával ellentétes érdekek kerültek előtérbe. Két év múlva, 1916-ban meghalt Lántzyk József is.

A szentkeresztbányai vasipari vállalat tevékenységének teljes helyreállítására az első világháború befejeztével került sor. A bérlő Kamner és Jekelius cég nagy igyekezettel látott hozzá a háborús évek okozta károk pótlásához. A vállalat a termelési eredményei alapján hamarosan a negyedik helyet foglalta el a hét romániai vasgyártóvállalat sorában.

A Szentkeresztbányai Vasgyár Rt. tulajdonában (1925–1933)

A Szentkeresztbányai Vasöntöde és Szerhámorárugyár 1925-ben részvénytársasági vállalattá alakult át. Ennek kezdeményezője a tulajdonos Lántzky család volt, egyetértésben az 1909 óta bérlőként szereplő Kamner és Jekelius brassói kereskedő céggel. 1925 őszén hozzá is láttak a „Szentkeresztbányai Vasgyár Részvénytársaság” alapító okmányának a kidolgozásához. Ennek aláírására folyó év november 2-án került sor, a társaság létrehozása pedig december 2-án történt a Brassói Általános Takarékpénztár székházában, amellyel a Kamner és Jekelius cég korábban is pénzügyi kapcsolatban állott. A tíz tagú igazgatótanács (Gustav de Bömches, Eduard Kamner, Alexandr de Bömches, Emil Porr, Johann Eder, Dr. Alfred Tontsch, Adolf Hessheimer, Karl Bretz, dr. Jodál Gábor, a Lántzky család örököseinek érdekképviselője és dr. Walter Fabritius) rögtön hozzálátott az üzembővítési tervek kidolgozásához. A vállalat üzemi kapacitásának bővítésével párhuzamosan növelték a vaskitermelést is. Ennek alapját 9,02 hektár adományozott bányaterület alkotta. A termelés a *Margit*- és *Gusztáv* bányákban összpontosult, ahol átlagosan 30 szakképzett bányamunkás dolgozott. A leggyakrabban előforduló ércfajta a sziderit és a limonit volt. Az ércek vastartalmának alsó határa 20, felső határa pedig 40%-osnak bizonyult. Többnyire azonban a vastartalom a 33%-os középarányt nem lépte túl. Értékét növelte, hogy nagyon tiszta, vagyis foszformentes volt. Ennek köszönhetően jó minőségű öntött nyersvasat olvaszthattak belőle.

A bányákat szolgáló korabeli gépi berendezésekről keveset tudunk. Vajda Lajos szerint: „egy 35 lóerős lokomobilból és három, összesen 30 lóerőnyi energiát szolgáltatató vízikerekből állott.”

Az 1920-as évek második felében a vállalat elérte a legmagasabb szintet a vasérctermelésben. A csúcsteljesítmény éppen 1925-re esett (4639 tonna vasérc). Ettől kezdve a termelés mennyiségi mutatója csökkenő irányzatú volt, amint az az alábbi adatsorból is kitűnik:

1926. év: 4156 tonna vasérc

1927. év: 3708 tonna vasérc

1928. év: 2833 tonna vasérc

1929. év: 3047 tonna vasérc

A vasérc termelési átlaga az 1920 és 1929 közötti években mintegy 2970 tonna volt. Ezzel a mennyiséggel a Szentkeresztbányai Vasgyár Részvénytársaság a negyedik helyen állt a vasérckitermelő és -feldolgozó vállalatok sorában.

A vállalat gazdasági fellendülésének évei 1929-től válságos periódusba torkolltak, a modern világ addigi legsúlyosabb, az 1933. évvel záruló gazdasági túltermelési válságának köszönhetően.

A válság tünetei (üzemszünetelés, bércsökkenés stb.), amelyek már korábban is jelentkeztek, Szentkeresztbányán az 1930-as esztendő végén váltak a legsúlyosabbá, ugyanis december elején a vasgyár teljesen beszüntette működését. A korabeli tudósítás szerint azért, „...mivel raktárai tele vannak áruval s így a további gyártás nem fizeti ki magát. A bányában úgy ahogy dolgoznak, de már régóta nagyon kicsi üzemmel. A vasgyár leállítását után előrelátható a bánya sorsa is. A munkások elé ennek következtében sötét bizonytalanság tárul.”

A bányaüzem ugyan nem állott le, de részleges, 3-4 napból álló munkahetet vezettek be, ami az eddig is alacsony munkabérek még további csökkenését vonta maga után. A vasérctermelés így alakult:

1929. év: 3047 tonna

1930. év: 2598 tonna

1931. év: 1166 tonna

1932. év: 1097 tonna

A termelést tekintve a bányaüzem 1932-ben érte el a mélypon-
tot, amikor a kibányászott vasérc 1097 tonna volt (az 1929. évi
termelés 1/3-a). A gazdasági válság megingatta a vasgyár legfőbb
tulajdonosának, a Kamner és Jekelius vaskereskedő cégnek az
anyag alapját is. Végül 1933 decemberében a Szentkeresztbányai
Vasgyár Rt. vezetésében a szavazattöbbséget a Brassói Általános
Takarékpénztár szerezte meg, aki ezzel átvette a vállalat irányítá-
sát. A válság időszaka ekkor már lezárulóban volt. Az értermelés
mutatója az év folyamán újból növekvő irányba mozdult el (3650
tonnára emelkedett).

A gazdasági válság végétől az államosításig (1933–1948)

1933 végén nyújtották be a vállalat új szabályzatát az udvarhelyi törvényszéken, amelynek értelmében a „Szentkeresztbányai Vasgyár Részvénytársaság” székhelyét Brassóból a gyártelepre, azaz Szentkeresztbányára helyezték át. Az újon megválasztott igazgatótanácsba a régiek közül G. de Bömches, H. Teutsch és F. Iacobi került be, míg a bekapcsolódó tőkések E. Schmutzler, R. Siegens, Dr. R. Thisser és H. Schiel képviselték. Az utóbbi töltötte be a vállalat műszaki igazgatói tisztségét, ugyanis Gustav de Bömches 1933-ban meghalt.

A bánya irányítója, lőmestere, „posztóharisnyás főaknáza”, azaz mindenese, lövétei id. András Lajos Pista volt, aki még a Kramer és Jekelius cégtől kapta ezt a megbízatást.

Az újjászervezett Szentkeresztbányai Vasgyár Rt. 1936-ban Lövete határában 400 hektár területen rendelkezett bányászati engedéllyel. A kitermelt vasércmennyiség több éves átlaga szerint a vállalat még mindig a negyedik helyen állott Románia vastermelő vállalatai között. Az ércefejtés önköltségének alakulását (tonnánkénti átlagos ára 390 lej volt) a kedvező közvetviszonyok előnyösön befolyásolták.

1934–1937 között a vasérctermelés évenkénti mennyisége a következőképpen alakult:

1934. év: 3293 tonna

1935. év: 1350 tonna

1936. év: 4100 tonna

1937. év: 4200 tonna

Amint az a fentiekből kiderül 1937-ben közel ezer tonnával több vasércet hoztak felszínre, mint 1934-ben. Ennek köszönhetően a vállalat kohójában továbbra is csak saját termelésű vasércet dolgoztak fel.

1938-ban annak a nagyarányú centralizációs folyamatnak az eredményeként, amelyet a tőkekoncentráció magas fokán álló vállalatok kezdeményeztek, a Szentkeresztbányai Vasgyár Rt.-t a főrészvényes Brassói Általános Takarékpénztártól 25 000 000 lej

ellenében a Petroșani S. A. R. Pentru Exploatarea Minelor de Cărbuni vette meg. A vállalat élére új igazgatótanács került, Ilie I. Bujoiu nagytőkés elnökletével (aki ekkor nemzetgazdasági miniszter volt). A vállalat vezérigazgatója továbbra is Heinrich Teutsch, igazgatója pedig Hans Schiel maradt.

Ebben az időben került sor a bányamunkások szakszervezetének megalakulására. Erről egy korabeli újság (*Bányamunkás*, 1940. július) tájékoztat, mely szerint a Szentkeresztbányai Vasgyár Rt. tulajdonában levő lövétei bányáüzemnél „a bér és munkafeltételek a lehető legrosszabbak, mivel ezen üzem munkásai szervezve sohasem voltak, ennél fogva nem is akadt senki, aki érdekeiket képviselhetné volna. Az utóbbi időben azonban ez az áldatlan helyzetük öröndetes változáshoz érkezett és most már előrelendülnek a dolgaik, tekintettel arra, hogy a munkások ... megalakították helyi csoportjukat.”

A bányamunkások szakszervezeti csoportjának elsődleges célja a kollektív szerződés megkötése, a munkabérek, az általános munkafeltételek javítása, a munkatörvények legelemibb előírásainak (pl. fizetett szabadság) a betartatása volt. A vállalat vezetőse-

Lövétei bányamunkások (Rókváros, 1939)

gével folytatott tárgyalások során a bányamunkásokat Pál Domokos, Tókos Lajos és Lázár Ferenc képviselték. Az igazgatóság „hajlandó volt figyelembe venni a munkásság igénylését”, így a megegyezés létrejött. A folyó év május 1-jétől érvényben lévő szerződés – az újság szerint – kötelezte a vállalatot többek közt, hogy a munkásoknak megadja a törvény által is biztosított fizetéses szabadságot. A büntetések kiszabása a munkavezetők és felügyelők részéről kizárólag a munkaszerződésekről szóló törvény szellemében történhetett. A vállalat továbbá kötelezte magát arra, hogy „a munkához szükséges lapátokat díj nélkül bocsátja a bányászok rendelkezésére; elismeri a munkások bizalmi embereit, akiknek jogukban áll, akár az igazgatóságnál, akár az egyes osztályvezetők-nél közbelépni a panaszok vagy félreértések megszüntetése céljából.” Továbbá: „a vállalat kötelezi magát, hogy a munkásokat jó minőségű bakancssal látja el, beszerzési áron, s még az év folyamán zuhanyfürdőt létesít.” A munkások elérték a 10%-os béremelést, azt is, hogy a vasárnapi és ünnepnapok munkaidőt 25%-os pótpénzzel fizessék. A pótlék vonatkozott a rendes munkanapokon teljesített túlórákra is. A napi munkaidő 8 órában lett megszabva, amibe beleszámítódott „a bányába történő be és kiszállás időtartama is.”

1940 nyara, a második bécsi döntés azonban nehéz időszakot hozott a szentkeresztbányai munkások számára. A vasgyár gépi berendezésének legnagyobb részét addigi tulajdonosaik leszerelték. Az új határvonal a vasúton történő szállítás kedvezőnek eddig sem mondható lehetőségeitől még inkább megfosztotta a vállalatot, lezárva az utat régi piacok felé (pl. Brassó, Bukarest). Mindezek következmény lett, hogy a gyár működése „megbénult”, minek következtében a bányánál is leállt a termelés egy rövid időre. Nem is indult be nagyobb mértékben egészen az 1948. évi államosításig.

A „magyar világ” alatt a vállalat állami gondozásba került. Dr. Gündisch Guidót és Schmidt Helmutot nevezték ki cégvezetőknek. Ekkor kapott a bánya hosszú idő után „főaknász” végzettségű, képzett szakembert Knébel Alfréd személyében. Vezetője 1944 őszéig Jászkiúti Antal üzemvezető lett. A munkások létszáma hozzávetőlegesen 100–200 fő volt. 1941-ben, Magyarország hadba lépése után, a háborús évek alatt mind a bányát, mind a vasüzemet

hadi üzemmé nyilvánították, s a munkások száma megcsappant. Majd 1948 januárjától kezdett megint emelkedni, amikor a termelés kezdett nagyobb méreteket ölteni.

1944 őszen, a front átvonulása után normalizálódott az élet. Vajda Lajos szerint a szentkeresztbányai öntők „december harmadik hetét a lövétei bányászok által felszínre hozott vasérc olvasztásával kezdték meg”. A vasgyár tőkés részvényeseivel folytatott tulajdonjogi vitának, pernek az eredménye az lett, hogy a bánya és a vasüzem is a „munkásosztály” kezébe ment át. Ezt az 1948. június 11-i „forradalmi esemény”, a fő termelőeszközök államosítása szentesítette, véget vetve Szentkeresztbányán a tőkés tulajdonjognak.

A lövétei vasbányászat a szocialista építés éveiben

Az államosítást megelőzően, már 1947 augusztusában „a bányai munkásság többtermelő munkájának elismeréséért” megkapta az RKP versenyzászlaját. Folyó év végén a termelés elérte és meg is haladta az 1938-as év átlagát. A *Szabadság* című lap arról számolt be, hogy a havi termelés az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium által előírt 150 tonna helyett 184 tonna volt. Ehhez az eredményhez hozzájárult az is, hogy „az ércbányászok egymással versenyezve 45-50-55%-kal haladták túl a napi normát...”.

A többtermelésre irányuló tevékenység, a növekedett igények szükségessé tették a mély szintek feltárását. A szállítás és a víztelenítés megkönnyítése végett az akkori bányamérnök, Smith Frigyes megtervezte az új háromkerti bányatelep kialakítását. Így 1948 januárjában megkezdődött a „*Jövő főtároló*” megnyitása. Ez a terv azonban megghiúsult, mivel a konglomerát áttörése után olyan duzzadó anyagba ért a munkálat, hogy lehetetlené vált tárna fenntartása. Az akkori vezetőség 1949-ben arra „kényszerült”, hogy a ún. *lejtőaknák* sorozatát indítsa el. Ezek az aknák 30–35%-os lejtéssel nyitották meg a mély szintekben levő érctömböket. A mélyen fekvő telepeknek a feltárását és kiaknázását jelentős mértékben megnehezítette a szállítás, víztelenítés és a szellőztetés. Először a -10 szintet nyitották meg. A kezdeti fázisban a bánya

még ipari árammal sem rendelkezett, így kézi erővel és lovak felhasználásával történt az 50-es években az anyag felszállítása, sőt a víztelenítés is (pl. az I-es aknánál). A nagy mennyiségű széndioxid sokszor lehetetlenné tette az aknák mélyítését, igen sok bányásznak betegséget okozva. Ezek a problémák később a bányánál megkezdett beruházások által megoldódtak.

1949 és 1959 között számos geológiai kutatómunkára is sor került, amelyeknek egymással ellentétes eredménye volt az értékesíthető vasérc mennyiségét illetően. A legnagyobb méretű kutatómunkára 1951–1953. között került sor és a csíkszeredai 3. számú Kitermelési Vállalat végezte. A munkálatok (feltárás, sáncolás, aknák, kutatóvágatok-tárnák és fúrások) 15 millió lejbe kerültek és kiterjedtek a Kis-Homoród völgyének mindkét oldalára, valamint Kirulyra és környékére (Pál utca, Gyepű). A végrehajtott munkálatok során azt a következtetést vonták le, hogy a sziderites ásványképződések szakaszosan helyezkednek el, és nem alkotnak összefüggő területeket, ezért nincs gazdasági jelentőségük.

Még 1955-ben az akkori Gábor Áron Vasüzem igazgatója, Bozsejovszky József is megkísérelte a bánya bezáratását arra hivatkozva, hogy a krivojrogi (Szovjetunió) vasérc kevesebbe kerül a vasüzemnek mint a lövétei. Az igazgató érvei között felhozta azt is, hogy míg a krivojrogi vasérc 45–50%-os vastartalmú, addig a lövétei csak 25–28% vasat tartalmaz.

A bánya szakszervezetének folyamodványa révén létrejött egy közös értekezlet a vasüzem vezetőségével és a Bányaügyi Minisztérium részvételével. A vasüzem igazgatójának érveléseit a minisztériumi delegáció vezetője jónak minősítette, csupán azt kifogásolta, hogy nem vette számításba, hogy az ország valójában mekkora „hozzájárulást” fizet a szovjet ércek behozataláért, valamint, mi lesz a bányánál eddig foglalkoztatott munkaerővel.

A fentieknek köszönhetően 1953 és 1958 között Lövete Bánya elesett a nagyobb beruházásoktól. 1950-ig a termelés a régi bányaművelések helyén, a felső szinteken, egymástól független régebbi és újabb tárnákban (Bellő bánya, Gusztáv főtáró, Margit bánya, Új-Szentjános, Elena Pavel stb.) folyt, s csak a vlahicai vasüzem szükségleteit elégítette ki.

A nagyobb beruházások elmaradása következtében gondok merültek fel a meglévő munkaerő foglalkoztatása körül. Még a bánya bezárásának lehetősége is felmerült. A pillanatnyi munkaerő fölösleg problémáját a növekedett létszám ideiglenes „kiszárlásával” (detaşare) oldották meg. Vagyis 1955 és 1957 között a bányászok egy részét más bányákhoz (Hunyad, Gyalár, Balánbánya stb.) csoportosították át, akiknek nagyobb része a beruházások kezdetekor visszatért eredeti munkahelyére.

1958–1959 között, a korábbi munkálatok aprólékos áttanulmányozása után, és egy új koncepciót dolgozva ki a vasérctelepek folytonosságáról, a bányától északra újabb kutatásokba kezdtek, bányamunkálatokkal és furással. A legnagyobb súlyt a feltárásokra fektették. A beruházásoknál dolgozóknak (investíti) három váltásban, de szombat és vasárnap is kellett dolgozniuk. A munkálatok előmenetelével párhuzamosan a vastartalékok növekvésének lehetősége rajzolódott ki (amint az később kiderült hamis adatok alapján), melynek pozitív mérlege szerint kezdetét vehette Lövete Bánya szisztematizálásának a megtervezése.

Mint már említettük a mélysintek feltárása érdekében lejtaknák és új szintek (20–25 m mélyen helyezkedtek el egymás alatt) sorozatát nyitották meg. 1959-ben nyitották meg a -20-as, -40-es, -50-es, -75-ös, -100-as szinteket. A felszínre szállítás a Gusztáv főtáron (-0 szint) történt. A alsó szinteket a felsőkkel lejtaknák által kötötték össze. A fejtésbe három metódust, azaz munkamódszert alkalmaztak: 1. tömedékelő kamrás fejtés, 2. omlasztásos kamrás fejtés, 3. hosszú frontos fejtés. A 60-as években a napi termelés 80%-át a tömedékelő kamrás fejtésből nyerték. A hosszú frontos fejtés még csak kísérleti fázisában volt.

A bánya villamosítása 1957-ben kezdődött, 1969-ben pedig egy 6 KV vonallal rácsatlakoztatták az országos energetikai rendszerre. 1962-ben két áramátalakítója (transzformátora) volt a vállalatnak. Egy a külszínen, a másik a bányában.

A szállítást is gépesítették. 5db Diesel mozdony szállította a szinteken a csilléket. A lejtaknában a szállítást csörlők (*trolí*) segítségével történt. A víztelenítés érdekében a vízgyűjtő medencéket építettek (1962, 1965), egyet az -50-es, a mását a -100-as szinten. A vizet a felszínre nagy teljesítményű pompák segítségével jutatták. A pompaállomást több alkalommal modernizálták. A szellőztetés is mesterségesen történt, a külszínen felépített légakna segítségével, amelyben W. O. K. D. típusú villanymeghajtású szellőztetőgépek voltak elhelyezve. A nagyobb állandóan működött, a kisebb tartalékon állt. A légkalapácsok, fúrók (C. P. 23 és 29), rakodógépek működéséhez szükséges sűrített levegőt különböző típusú (Atlas, Timpuri Noi, Reșița) kompresszorok biztosították. A

robbantásra dinamitot, asztralitot és rokanitot használtak.

A fejtési frontok kiácsolása fenyőfával, a feltáró tárnák kiácsolása tölgyfával és beton (*bolcár*) elemekkel történt. 1965 és 1966 között egyes helyeken bevezették a fémrudas ácsszerkezet alkalmazását is. A kitermelt kőzet feldolgozását külszíni előkészítő berendezések segítették elő. 1959–64 között ezeknek a modernizálása is megtörtént. Kilenc pörkölökemencét építettek újra és modernizáltak. 1960 és 1963 között felépült egy asztalosműhely és egy laboratórium is. A lakatos műhelyeket is gépekkel, felszerelésekkel látták el 1957–1960 között.

A nagyobb beruházások kiteljesedése idején a munkáslétszám ismét növekedett. Adataink szerint 1966-ban a fizetett alkalmazottak száma 548 volt. Ebből munkás 489 fő, technikai-adminisztratív személyzet 59 fő. A vállalat legtöbb alkalmazottja Lövétéről került ki (437 fő). A többi alkalmazott vlahicai (80 fő) és homoródalmási (31) volt. A technikai-adminisztratív személyzet foglalkozása szerint a következőképpen rétegződött: 4 mérnök, 28 technikus és mester, 12 személyzeti alkalmazott, 13 ór és kapus, 4 gondozó és segédmunkás.

A Bányaugyi Minisztérium még a 60-as évek folyamán javaslatot kért a további beruházásokra vonatkozóan a bányavállalat vezetőségétől. Ekkor született meg az a két ellentétes javaslat, amelyeket Végh Miklós és Makkai Zsigmond bányamérnökök fogalmaztak meg:

I. Végh Miklós bányamérnök javaslata: hozzanak létre egy úgynevezett „vakaknát” (Gusztáv-főtárna) az érctelep központjában. A kitermelt vasérc pörkölés és őrlés, valamint magnetizálás útján való dúsítás után, a régi bányatelepről, azaz Lövétébányáról értékesítődjen továbbra is.

II. Makkai Zsigmond mérnök javaslata: egy új bányatelep és központi függőakna építése a vlahicai vasgyár közelébe. A kitermelt ércet őrlés után flotálás útján dúsítva értékesíteni az új telepről.

Adatközlőim szerint a Makkai-féle javaslat elfogadásához nagyban hozzájárultak a mélyfurásokat végzők („szondások”) által szolgáltatott (amint már említettük pontatlan) adatok, hogy ti. 70–80 cm vastag vasérctelep van a fedőkőzetben. A hivatalos

verzió szerint azért fogadták el a második előterjesztést, mert az kevesebbe került, és a függő akna segítségével, a költséges lejtőaknákat ki lehetett zárni a termelésből. A függő akna építésekor már bizonyossá vált a jelzett tartalékok hiánya. Így került sor a környéken található ércartalékok „minél ésszerűbb” hasznosítása érdekében a lövétei vasérc flotációs dúsítására, valamint a nyert koncentrátum zsugorítására. A flotáció 1972-től kezdte meg működését, így hasznosíthatóvá vált a jórészt apró szemcséjű vasérc is. A függő akna lehajtása végül is a -75-ös szintig történt meg (340 m mély volt), így is 340 m mély volt. A -75-ös és -100-as szint között egy lejtakna (*szuitor*) épült abból a célból, hogy függő aknán keresztül friss levegő jusson a -100 szintre. Megépülése után rajta keresztül folyt a személy és anyagszállítás. Időközben megnyílt a bánya legmélyebb szintje is a -125-ös.

A nagy kiterjedésű tárnák, aknák stb. fenntartása, ezeken az anyagok kiszállítása, a víztelenítés, szellőztetési költségek, állami támogatás, beruházás nélkül lehetetlen lett volna. Ennek megvonaása végül is a tevékenység megszüntetését eredményezte a Lövétei Bányavállalatnál.

1945-és 1964 között a bánya irányítása, vezetése több szervezési formát élt át. 1945-1948 között a Szentkeresztbányai Vasgyár irányítása alatt állt. 1948 és 1952 között a nevet változtatott Szentkeresztbányai Gábor Áron Vasüzem-mel együtt közös vezetőség irányította. A megbízott igazgató lövétei ifj. András Pista volt. A szakemberek felkészítésének és továbbképzésének „céltudatos munkája” is közös intézményben, a helyi „VÖRÖS ÉRC” Kohászati és Bányászati Szakiskolába folyt, Lövétébányán.

A bánya irányítását Végh Miklós és Humă Ioan bányamérnökök vezették. A főmesteri teendőket pedig id. Kelemen György látta el. Humă mérnök szintén nagy hangsúlyt fektetett a szakemberek képzésére. Ennek érdekében egyéves mesteri tanfolyamokat szervezett, hol hamarosan 7 személy kapott mester diplomát.

1952-1956 között önálló vállalattá szervezték Lövétei Vaskőbánya Vállalat (rom. Intreprinderea Minelor de Fier „Lueta”) néven. Az önálló bányavállalat igazgatója a vargyasi születésű Kusztorai Dávid lett, aki ezt megelőzően a szálldobosi bányánál mint mester

tevékenykedett. A főmérnök Hăleşteanu Ioan volt. A főmesteri teendőket lövétei Demeter Ferencre bízták.

A vállalat 1956-ban a Maros Bánya Tröszt (Trustul Minier Mureş) egyik „szektora” lett (Secția Lueta).

A Hargitafürdői Bányavállalattal egyesítve létrejött a Hargita Bányavállalat, amelynek igazgatója a lövétei Bugja Márton lett, aki később 1968-ig szektorfőnök volt Lövétébányán. A Hargita Bányavállalat (Intreprinderea Mineră Harghita) Csíkszereda székhellyel tovább bővült. Főigazgatója a leghosszabb ideig Atzberger Jenő volt. Az igazgatói székben őt követték: László Sándor és Ștărbu Constantin. A vállalat alegységei voltak: Hargitafürdő, Vasláb, Delne és 1984-ig immár Lövétei Bányavállalat (Secția Mineră Lueta) név alatt a lövétei bánya is. A vállalatnál szektorfőnöki tisztséget töltöttek be: Sorbán József, Makkai Zsigmond (két alkalommal is), Rancz László, Szócs Dávid, Sebestyén Mihály és végül Zsigmond Dániel, aki 1984-ig állt a vállalat élén. A bányafőnök 1962–1969 között

lövétei Ladó Ferenc volt. A 70-es években Csíki Lajos töltötte be ezt a tisztséget, a bánya bezárásakor pedig Szócs Dávid. Erre hivatalosan 1984. január 1-jén került sor. Ettől a naptól kezdődtek a legalsó szintről a visszaráblási munkálatok, amelyek még 3 hónapon át tartottak. A függő aknát, és ezzel a több évszázados múltra visszatekintő lövétei vaskőbánya mélyét 2 m vastag betonral zárták el a külvilágtól.

Függelék

Azon személyek névsora, akik életüket vesztették a lövétei vaskőbányában.

1. Bányaomlás áldozatai:

András Dénes P. (30-as évek)

Orbán Albert (1948)

Gábos Pál

Fazakas Lajos (Román)

György Ferenc Céci

Gábos Lajos

Márton Balázs (1979)

Simó István (1982)

Kolozsi Márton (1983)

György Péter

2. Szállítás áldozatai:

Fazakas János

Mihály Gábor Sz. (Kondor)

Bartos Mátyás

Gábos Ferenc (1977)

3. Gázmérgezés miatt elhunytak:

Gábos József Gépész

Bartis István (1963)

Márton Dénes (nagyszívű)

4. Áramütés áldozatai:

Gábos László (katlanok) (1960)

Rajtuk kívül robbantás áldozata lett Miklós Domokos, aki elvesztette látását.

Ezúton hajtunk fejet emléküek előtt, és részvétünket fejezzük ki hozzátartozóik iránt.

Felhasznált irodalom

- Agricola, G.: *De re metallica; Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról.* Budapest, 1985.
- Bányai János: *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei.* Bukarest, 1957.
- Descrierea zăcămintului de fier Lueta și a metodelor de exploatare folosite la extragerea minereului.* (Román nyelvű kézirat év és szerző nélkül, Csíki Lajos volt bányafőnök tulajdonában.)
- Edvi Illés Aladár: *A Székelyföld vasipara.* In: A Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője, 1899.
- Edvi Illés Aladár: *A magyar vaskőbányászat és vaskohászat ismertetése.* Budapest, 1900.
- Kós Károly: *Torockói vasművesség.* In: Népélet és néphagyomány. Bukarest, 1972.
- Maderspach Livius: *Magyarország vasércfekhelyei.* Budapest, 1880.
- Id. Máté János: *A magyarhermányi vasgyártás története.* In: Acta (Acta Hargitensia III, Aluta XX) 1996.
- Mihály János: *Vasművesség a Kis-Homoród völgyében, a kezdetektől a XIX. századig.* In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV. Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004.
- Monografia Lueta. Intocmit: Bugja Martin, șef secție, Szász Mihály, geolog.* (Román nyelvű kézirat, Ladó Ferenc volt bányafőnök tulajdonában.)
- Pataki József: *A csíki vashámor a XVII. század második felében.* Csíkszereda, 1971.
- Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett.* II. Kolozsvár, 1942.
- Vajda Lajos: *Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok.* Bukarest, 1981.
- Vajda Lajos: *A szentkeresztbányai vasgyártás története.* Bukarest, 1983.
- Végh Albert: *Vashámor Szentkeresztbányán.* Szentegyházi Hírlap, I. évf. (1992. okt.), 8. sz.
- Vitus Mózes: *Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez. I.* (Reprint) Csíkszereda, 2002.

Adatközlők

András Imre Pista (szül. 1909. január 6. – megh. 1998. augusztus 22.)

András Domokos Pista (szül. 1914. március 3. – megh. 2004. június 8.)

András Gábor Pista ()

Bugja Péter (szül. 1948. március 28.)

Ladó Ferenc ()

Lázár Lajos Uri (szül. 1904. február. 21. – megh. 1990)

Mátyás János (szül. 1934. március. 12.)

Mihály János Kuti (szül. 1938. augusztus. 8.)

Orbán János Pataki (szül. 1903. december 12. – megh. 1990. október 21.)

Silye István (szül. 1928. június 28. – megh. 2006. augusztus 29.)

Rezumat

Referitor la istoricul extragerii minereurilor de fier din Secuime dispunem de puține informații, cu toate că zăcămintele feroase din această zonă au intrat de multă vreme în vizorul cercetărilor științifice. În legătură cu această temă au apărut totuși câteva studii importante.

Zăcămintele de fier de pe teritoriul extravilan foarte întins al comunei Lueta (jud. Harghita) sunt cunoscute și ele de multă vreme de către cercetătorii din domeniu.

Unii autori consideră că începuturile exploatării zăcămintelor de fier de aici are un trecut de sute, sau chiar mii de ani. Zăcămintele feroase mai importante (limonit, siderit) se află la Nord de Lueta, în valea strâmtă a pârâului Homorodu-Mic. Jánosfalvi Sándor István, istoricul romantic al secolului al XIX-lea, denumea această porțiune a cursului Homorodului – binecuvântată cu „mai toate bunătățile naturii”, dar mai ales cu izvoare de apă minerală – „Valea Forjelor”, ca aluzie la forjele ce prelucrau la vremea respectivă zăcămintele din zonă. Împrejurimile minelor de fier, unde în secolele XVIII-XIX au fost construite câteva locuințe modeste pentru mineri, erau cunoscute de oamenii locului sub denumirea de „Rókaváros” (= „Orașul Vulpilor”), după minele săpate în coastele munților din apropiere. Exploatarea fierului însă nu s-a desfășurat numai aici, în această micută colonie minieră, ci și în alte puncte aparținând de extravilanul satului, în văile pârâurilor Vârghiș și Tolvajos, respectiv pe cursul afluenților acestora (în apropiere de Băile Chirui), din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până în secolul XX.

În al cincilea caiet de istorie locală am încercat să prezint istoricul exploatărilor zăcămintelor feroase de pe teritoriul comunei noastre, pe baza izvoarelor pe care le-am depistat, precum și pe baza bibliografiei aferente, de la începuturile acestei activități și până la 1 ianuarie 1984, data închiderii oficiale a exploatării miniere de la Lueta.

Summary

We have a scarce knowledge about the past of the ironstone mining of the Szekler Land, in spite of the fact that science took note quite early of the iron ore occurrence in this area. Only a few basic studies have been written in this domain until very recently. The specialist literature has also been keeping a record of the iron ore quarries of the large area around Lueta Commune (Harghita County) for quite a long time.

Some authors consider iron mining in the area to be dating back for centuries, even thousand years. Most of the once functioning quarries of the iron containing rocks (limonite and siderite) can be found north of Lueta, in the narrow valley of Homorodul Mic stream. This 4-5 kms long valley blessed with many mineral water springs was named Forge valley by the romantic local historian Sándor István Jánosfalvi, due to the forging mills and hammersmith workshops in this area during his lifetime, where the extracted ironstone was processed and manufactured. During the 18th and 19th centuries a few modest houses for miners and some houses of supervisors were built in the surroundings of the iron quarries and because of the holes in the side of the mountains these were named the Fox City (today the Lueta Mines) by the people of Lueta. From the second half of the 18th century, and until the 20th century mining was in process not only in this small central mine premises, but also (with shorter or longer interruptions) in other parts of the Commune: the valleys of Vargyas and Tolvajos streams and their side valleys (near Chirui Bath).

In my 5th booklet of local history, using the resources tracked down by me and with the help of the specialist literature printed so far I am tracing down the history of ironstone mining of Lueta from the beginnings until 1st January, 1984, that is the official shutting down of the ironstone mine here.

Tartalomjegyzék

Bevezető	
Kedves Olvasó!	3
A régi székelyföldi vasbányákról dióhéjban	5
A lövétei vasbányászat kezdetei	8
A lövétei vasbánya első írásos említése	9
Vasbányák, hámorok Lövétén a XVIII. században	12
Torockói vashámosos Tobis János	
„ó szerű paraszt” hámorairól	16
A Gyertyánffyak vasgyáralapítása Lövete határában	18
Az új tulajdonos, Demeter Miklós	
„lövétei bányaigazgató”	21
A Brassói Bánya- és Kohómű Rt. (1857–1878)	23
Vasbányák Lántzky Sándor	
és örökösei tulajdonában (1878–1909)	25
A brassói Kamner és Jekelius	
cég bérleti kezelésben (1909–1924)	28
A Szentkeresztbányai Vasgyár Rt. tulajdonában	
(1925–1933)	31
A gazdasági válság végétől az államosításig (1933–1948)	33
A lövétei vasbányászat a szocialista építés éveiben	36
Függelék	47
Felhasznált irodalom	48
Adatközlők	49
Rezumat	50
Summary	51